

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE

O vizită la Olbia și trei lucrări despre teritoriul ei rural

de PETRE ALEXANDRESCU

Între 5–9 septembrie 1994 a avut loc la Parutino, în condiții eroice, atât pentru gazde cât și pentru oaspeți, conferința internațională jubiliară, prilejuită de aniversarea a 200 de ani de la descoperirea Olbiei și a începutului investigațiilor arheologice. Un grup de patru membri ai Institutului nostru, Maria Alexandrescu Vianu, Mihaela Mănucu Adameșteanu, Alexandru Avram și subsemnatul, au participat la această conferință, care ne-a prilejuit vizitarea sitului și a împrejurimilor lui.

Olbia se află pe malul drept al limanului Bugului, în apropierea vărsării în Marea Neagră. Malul limanului se prezintă sub forma unei faleze înalte, iar orașul antic era instalat atât pe platoul continental („orașul de sus”), cât și într-un vast amfiteatru natural, săpat în faleză, din care o bună parte înecat prin transgresiunea marină („orașul de jos”). Olbia ocupa o suprafață de câțiva km², cu toate că ruinele păstrate sunt modeste. Poziția sa dominantă – din „orașul de sus” vezi vărsarea limanului Bugului și a Niprului, largul mării, dar și necuprinsul stepei – explică locul său primordial în istoria ținuturilor nord-pontice.

Conferința, desfășurată în Căminul Cultural al satului Parutino din imediata vecinătate a Olbiei, a fost un prilej de a cunoaște ultimele rezultate și cercetările în curs, dar și de a vedea publicațiile dedicate în ultima vreme orașului antic și teritoriului său. În ultimul deceniu se înregistrează un adevărat *boom* al acestora, reflectând efortul considerabil al echipei conduse de prof. S. D. Kry. itskij și de dr. V. V. Krapivina, de la Institutul de Arheologie din Kiev. Ele se disting prin ținută științifică, datorată unei mai mari integrări în cercetarea și bibliografia internațională: cartea regretatei Varvara M. Skudnova, *Arhaičeskij nekropol' Ol'vii* (Necropola arhaică a Olbiei), Leningrad, 1988 (redactată în 1962-1964); monografiile: P. O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii. Očerk dene. nogo obraščeni ja Severno-Zapadnogo Pričernomorija v antičnuju epohu* (Monedele Olbiei. Studiu asupra circulației monetare pe coastele de nord-vest ale Mării Negre în epoca antică), Kiev, 1988; Ju. G. Vinogradov, *Političeskaja istorija ol'vijskovo polisa, VII-I vv. do n. e.*, (Istoria politică a cetății Olbia, sec. VII-I î. e. n.), Moscova, 1989; A. S. Rusjaeva, *Religia i kulty antičnoj Ol'vii* (Religia și cultele Olbiei antice), Kiev, 1992 (pentru o succintă prezentare bibliografică a tuturor cercetătorilor, vezi Treistar și Vinogradov, AJA, 1993, 534 urm.).

În cele ce urmează mă voi referi la lucrările recente dedicate teritoriului rural olbian:

1. S. D. Kry. itskij, S. B. Buiskih, A. V. Burakov și V. M. Otreško, *Sel'skaja okruza Ol' vii* (Teritoriul rural al Olbiei), Kiev, 1989, 240 p. (mai departe Kry. itskij și col., 1989).

2. S. D. Kry. itskij, S. B. Buiskih și V. M. Otreško, *Antičnye poselenija Ni. nego Pobu. ' ja. Arheologičeskaja Karta* (Așezările antice din ținutul Bugului Inferior. Harta arheologică), Kiev, 1990, 132 p. (mai departe Kry. itskij și col., 1990).

3. S. B. Buiskih, *Fortifikacija ol'vijskovo gosudarstva. Pervye veka nasej era* (Fortificațiile statului olbian. Primele secole ale erei noastre), Kiev, 1991, 160 p. (mai departe Buiskih, 1991).

UN PRECURSOR: V. V. LAPIN

Înainte de a intra în discuția propriu-zisă, mă voi referi la o lucrare, apărută cu aproape 30 de ani mai înainte, și care stă la baza studiilor, în special ucrainiene, asupra teritoriului rural al Olbiei. Este vorba de cartea lui V. V. Lapin, *Grečeskaja kolonizacija Severnogo Pričernomor'ja* (Colonizarea greacă pe malul de nord al Mării Negre), Kiev 1966, care a avut asupra istoriografiei sovietice o influență considerabilă. Cartea este o încercare remarcabilă, cu atât mai surprinzătoare cu cât autorul declara, cu oarecare naivitate, chiar în primele pagini, că nu a folosit istoriografia occidentală. Cu un solid simț istoric, el a ajuns la o serie de concluzii apropiate celor mai noi puncte de vedere din literatura vremii.

Bibliografia sovietică privind orașele grecești din nordul pontic este imensă și – aș adăuga – stufoasă. Pentru un cititor străin, nu este deloc ușor să se orienteze în hățișul de studii și de puncte de vedere din fosta U.R.S.S., unde săpăturile efectuate pe scară mare, nu numai în coloniile înseși, dar și în interiorul continental, au dat la iveală o enormă masă de documente, parțial publicate și nu întotdeauna accesibile. Lapin dedică o bună parte din volum examinării critice a acestei literaturi. Autorul a întreprins însă și cercetări proprii în așezarea arhaică de la Berezan, conducând o expediție mixtă a Institutului de Arheologie din Kiev și a muzeului Ermitaj. Cartea s-a născut deci din prezentarea acestor cercetări și conține și un capitol consacrat rezultatelor săpăturilor autorului.

„Între apariția și dezvoltarea coloniilor și procesul general al colonizării în nordul pontic este o dependență evidentă, ca și între micile așezări rurale și cele orășenești. Toți cercetătorii au fost obligați să recunoască puternica elenizare a culturii materiale a micilor așezări. Acestea trebuie considerate, independent de apartenența lor grecilor sau indigenilor, ca rezultate ale activității coloniale elene” (p. 148). Este cunoscut faptul că în arheologia sovietică (dar și în cea românească) a dominat mult timp ideea caracterului scitic

(respectiv getic) al așezărilor în special din jurul Olbiei (respectiv a Histriei). Lapin pornește astfel cu curaj (suntem în 1966!) pe calea spinosă a identificării etnice a populațiilor care locuiau în jurul Olbiei.

Se știe că, în urma unei serii întregi de periegeze, organizate încă înaintea de război și publicate sumar de I. V. Fabritius, *Arheologičeskaja karta Pričernomor'ja Ukrainskoj SSR*, Kiev, 1951, și F. N. Stitelmann, *MIA*, 50, 1956, p. 255 urm., și *Gorodiščja, poselenija i mogilniki Bugskogo limana VII-V vv. do n.e.* (Cetățile de pământ, așezările și necropolele din regiunea limanului Bugului în sec. VII-V î.e.n.), dis., Kiev, 1951, au fost identificate peste 100 de așezări între limanul Bugului și al Berezanului. Dintre acestea au fost săpate metodic puține și nici una dezvelită în suprafață. Ele au fost mult timp considerate scitice sau greco-scitice. Capitolele referitoare la discuția caracterului etnic al acestora constituie cea mai importantă contribuție a autorului și în același timp *la pierre de touche* a întregii demonstrații. Chestiunea are o importanță metodologică, nu numai pentru înțelegerea istoriei Olbiei, ci a orașelor din întreaga lume colonială elenă. Este vorba de a selecta dintre observațiile arheologice pe acelea care pot fi luate drept criterii de diferențiere etnică, o problemă, mereu actuală, a identificării populațiilor indigene care coabitau sau colaborau cu coloniștii greci, în imediata apropiere a unei *polis*. V. V. Lapin discută trei posibile criterii, considerate până la el definitorii: tipul de locuință, ceramica și riturile funerare. Trebuie să arăt din capul locului că rezultatele sale sunt negative pentru toate trei: nici unul dintre ele nu trădează caractere specific scitice, sau – mai precis – nu era străin grecilor.

Tipul de locuință. Cele mai timpurii sunt semi-bordeiele, care aveau neori ziduri, de la nivelul unde locuința se ridica deasupra solului. Semi-bordeie au apărut și în nivelurile cele mai vechi de la Berezan și Olbia, dar și la Sirokaja Balka și Viktorovka I. „Prezența unui asemenea tip de locuință în așezările grecești timpurii de pe Bugul inferior nu numai clarifică, ci chiar ilustrează procesul colonizării grecești... Asemenea populație, emigrând din Grecia Asiatică în nordul pontic, și-a construit viața din nou, de aceea s-a adaptat repede la climă și la lipsa de materiale de construcție” (p. 156). Cu câteva pagini mai înainte el observase că tipul de locuință nu poate fi considerat o caracteristică etnică, ci una social-economică.

În ceea ce privește ceramica lucrată cu mâna, Lapin credea că ea nu trebuie neapărat considerată în bloc drept indigenă. Oalele lucrate cu mâna erau folosite adesea ca vase de bucătărie (*cooking pots*); multe dintre ele poartă urme de ardere pe pereții exteriori. Pentru epoca arhaică se cunosc puține forme de vase de bucătărie lucrate la roată¹, iar utilizarea ceramicii cu mâna pentru asemenea folosință este atestată în întreaga lume greacă.

În sfârșit, la concluzii similare se ajunge și în chestiunea riturilor funerare, „care poate fi rezolvată nu prin observațiile dintr-o singură așezare sau grup de așezări, ci pe teritorii mult mai vaste” (p. 216).

Pentru V. V. Lapin, în etapa timpurie a procesului de colonizare existau o serie de așezări grecești pe țărmurile apropiate de Olbia și Berezan, toate situate la

¹ P. Alexandrescu, *Histria*, IV, București 1978, p. 124.

sud sau la sud-vest. Procesul s-ar fi dezvoltat în felul următor: „În etapa inițială se găseau câteva așezări mărunte, grupate în jurul uneia mai însemnate; orașul ca atare nu era încă format definitiv, iar zidul său de apărare nu era încă ridicat. Etapa definitivă de formare se poate gândi ca un synoikism al acestor așezări” (p. 176).

Cartea lui V. V. Lăpin este puternic și constructiv polemică, dacă nu chiar iconoclastă. El a dăruit fără ezitare o seamă de idei șablonarde care căpătaseră de mult drept de cetățenie, neezitând să intre în luptă cu afirmațiile unor cunoscute personalități ale arheologiei și istoriografiei din vremea sa. Asemenea idei, de coloratură „geto-dacizantă” au existat – și din nefericire mai există și astăzi – în propria noastră cercetare, ca efect al „geto-daco-centrismului”, încă virulent.

DESPRE CELE TREI LUCRĂRI

Această digresiune a fost necesară deoarece lucrările pe care le prezint în aceste pagini se constituie în oarecare măsură ca un bilanț, după aproape 30 de ani de la apariția cărții lui V. V. Lapin. Școala ucraineană de arheologie se revendică în bună măsură de la acest precursor, distanțându-se, și sub acest aspect, de cea rusă.

Numărul așezărilor arhaice identificate nu este mult mai mare (în catalogul din Kry. itskij și col., 1990, sunt descrise 107). Dar, gradul de exploatare științifică a crescut considerabil, în așa fel încât acum autorii celor trei lucrări au putut examina o serie de aspecte ale acestora, de la condițiile de adaptare la mediu și climat (cu interesante contribuții privind istoria acestuia din urmă, așa cum voi încerca să arăt mai departe), până la analiza culturii materiale (ceramică, obiecte de metal, de os, de sticlă, tipuri de locuințe și construcții publice), a activității gospodărești (economie agricolă, creșterea vitelor, meșteșugul țesutului, prelucrarea osului, metalurgia, circulația monetară), cultura spirituală (înțelegând prin aceasta – după șablonul marxist – religia și cultele) și structura demografică și etno-socială. Extinderea săpăturilor și cercetarea diverselor faze au îmbogățit considerabil dosarul istoriei fiecăreia dintre ele, de la întemeiere până în veacul al IV-lea p. Chr.

Lucrările suferă însă toate de una din carențele datorate absurdei cenzuri exersate de direcțiile topografice militare, atât sovietice, cât și a altor țări din fostul lagăr socialist, asupra utilizării de către arheologi a documentelor topografice, a hărților, planurilor directe, a fotografiilor aeriene etc. Știm din proprie experiență daunele pe care asemenea cenzură, exersată din scrupule ale „secretului militar”, ni le-au adus de-a lungul întregii perioade comuniste. Lipsa unor asemenea planuri sau hărți îngreuiază la înțelegerea motivației și logicii instalării coloniștilor greci pe unul sau altul din siturile alese. Harta „tip”, utilizată pentru amplasarea așezărilor rurale, în diverse etape ale istoriei Olbiei, este elementară, la o scară prea mare, fără curbe de nivel. Pentru unele dintre așezări ar fi fost foarte utilă publicarea unei secțiuni din planul director, la scară mică și cu toate detaliile geografice.

Cercetările din *chôra* olbiană au beneficiat în reconstituirea mediului ecologic de aportul consistent al unor științe ale naturii. Larga colaborare dintre specialiștii din diverse științe este o practică încetățenită de mai multă vreme în arheologia sovietică. Ea a dat rezultate remarcabile echipei conduse de A. S. Șceglov, privind cercetările din *chôra* cetății Chersonasos, iar monografia sa *Severo-zapadnyj Krym v antičnuju epohy* (Crimeea de nord-vest în epoca antică), Leningrad, 1978, este fără îndoială exemplară.

La Olbia s-au obținut date importante cu privire la istoria climatului, a hidrologiei Mării Negre și a variațiilor liniei litoralului antic, în funcție de variațiile oglinzii mării, de paleobotanică și paleofaună. Implicațiile factorilor ecologici asupra schimbărilor demografice, asupra depopulării sau populării ținutului, a migrației sau sedentarizării populațiilor de păstori-nomazi (sciții, sarmații), asupra dezvoltării sau dispariției economiei agricole, sunt luate în seamă pentru explicarea evenimentelor istorice. Poziția coloniei milesiene, care domina stepa nord-pontică și ținuturile din spre nord ale silvo-stepei, apare în felul acesta cu o pregnanță sporită. Aportul unor asemenea discipline se vedește esențial.

CARACTERELE GEOMORFOLOGICE ALE REGIUNII

Ținutul se caracterizează printr-o depresiune, cu structură de platformă înclinată de la nord la sud, dinspre placa cristalină ucraineană către Marea Neagră. Această situație determină atât regimul apelor, cât și al aluviunilor, care joacă un rol determinant în formarea reliefului coastei pontice. Din punct de vedere morfologic, regiunea Bugului Inferior se distinge printr-o ravină, formată de o terasă marină, acoperită de sol cu aspect loessoid, cu grosimea de 20–30 m, brăzdat de doline fluviale în care se adâncesc râpe. La cumpăna apelor se întâlnesc platouri ușor alveolate, fără scurgere. Dolinele fluviale ale râurilor Sok, Berezanka, a Bugului Inferior și a Niprului au faleze înalte pe malul lor drept și plaje joase pe cel stâng. Este de asemenea caracteristică dolinelor și râpelor structura din calcare pontice. Ele împiedică spălarea de către apele de scurgere și determină slaba dezagregare a stepei tăiată de ape. În partea superioară a limanelor, unde panta curgerii apelor este mai mare, s-a produs un proces de eroziune mai intens.

De-a lungul malurilor dolinelor se desfășoară largi lunci în terase. Uneori, în apropierea coastelor marine caracterul de stepă diminuează, se produce micșorarea numărului teraselor și potrivirea nivelurilor acestora. În același timp are loc o inundare a luncilor fluviale, golirea suprafețelor sub nivelul limanurilor, determinată de importanța variației a oglinzii marine.

Iată și descrierea celor trei limanuri:

Limanul Berezan se întinde pe 20–25 km în interiorul continentului, deschizându-se pe două golfuri: Sositski la apus și Berezanskij la răsărit. Lățimea sa medie este de 2–3 km, iar în partea de sud până la 4 km. La ieșirea

în mare, gura limanului întâlnește un cordon de nisip, situat la 640 m distanță. Suprafața limanului: 60 km², adâncimea maximă 15 m.

Limanul Bug-Nipru, format prin reunirea celor două fluvii, se varsă în mare prin gura Kinburinskij, lată de 4,3 km în zona Očeakov. Este despărțit de Marea Neagră prin cordonul de nisip Kinburinskij, care formează malul său stâng. Suprafața limanului este de 928 km² și are o lungime de 55 km, iar lărgimea sa medie este de 15–16 m. Limanul are o productivitate biologică ridicată, deoarece în el se amestecă ape dulci și marine.

Limanul Niprului este cel mai lung: 63 km; cel al Bugului este de 35 km, având 2–6 km lățime, adâncimea medie 5 m, cea maximă 12 m.

O caracteristică a acestei regiuni o formează cordoanele litoralului înguste de nisip, întinzându-se departe în mare. Cele mai mari sunt Kinburnskij și Tendrovskij. Cordoanele s-au format ca rezultat al aluviunilor fluviale și marine.

O ISTORIE A SCHIMBĂRILOR SUFERITE DE LINIA LITORALULUI

Istoria se desfășoară de-a lungul întregului holocen, până în zilele noastre. Cercetările dr. N. Panin din țara noastră², precedate de acelea ale prof. A. C. Banu³, deși ignorate de autori, au adus interesante contribuții. Pentru perioada care interesează aici, rezultatele colegilor nord-pontici diferă între ele în aprecierea amploarei fenomenului. Pentru K. K. Šilik⁴, nivelul limanului Bugului în cea de-a doua jumătate a mileniului I a. Chr. era cu 6–9 m mai jos decât cel actual. În schimb A. N. Ščeglov, pentru țărmul Crimeii de nord-vest⁵, consideră nivelul antic al mării numai cu 4 m mai jos, valoare care se apropie de aceea a echipei române (fig. 1).

Nivelul scăzut al mării a produs micșorarea întinderii suprafeței limanurilor în dreptul malurilor joase, dezgolind mlaștini și insule. Limanul Berezan s-a micșorat în partea sa nordică. Insula Berezan de astăzi era o peninsulă. Limanul Niprului era mai îngust cu 3–4 km și probabil mai lung decât cel de astăzi, în dauna cordonului Kinburnskij, care avea poate aspectul unei insule sau a unui sistem de insule, de întinderi diferite⁶.

... ȘI A CLIMATULUI

Încălzirea generală a climei, începută în a doua jumătate a mileniului al II-lea a. Chr.⁷, s-a încheiat către mijlocul mileniului următor⁸. Ceva mai

² N. Panin, *Dacia*, N. S., 27, 1983, p. 175 urm.

³ A. C. Banu, *Hidrobiologia*, 2, 1981, p. 127 urm.; *ibidem*, 6, 1965, p. 259 urm.; *ibidem*, 12, 1973, p. 5 urm.

⁴ K. K. Šilik, *K paleogeografii Ol'vii, în Ol'vija*, Kiev, 1975, p. 72–73.

⁵ A. N. Ščeglov, *Severo-Zapadni Krym v antičnuju epohu*, Leningrad, 1978, p. 17.

⁶ M. V. Agbunov, *Zagadki Ponta Evksiiskogo*, Moscova, 1975, p. 128.

⁷ K. S. Losev, *Klimat, včera, segodnja ...zavtra?* Leningrad, 1985, p. 90, 100 fig. 16.

⁸ A. A. Borisov, *Klimaty SSSR v prošlom, nastojaščem i buduščem*, Leningrad, 1975 p. 383.

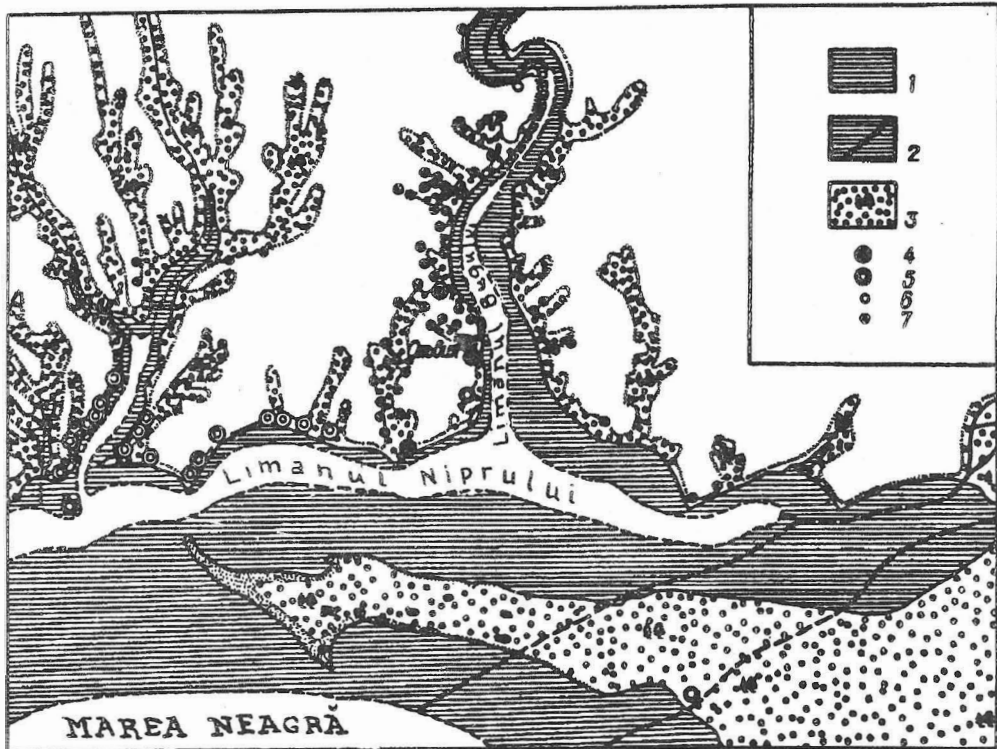

Fig. 1. Situația paleogeografică a ținutului Bugului Inferior, sec. VII-V a. Chr. 1 limita uscatului; 2 cursul presupus al Niprului; 3 păduri; 4 așezări mai importante; 5 așezări de mărime mijlocie; 6 așezări mici; 7 așezări sezoniere (după Kryzitskij și col., 1989, fig. 2).

devreme, către începutul sec. VII a. Chr., a început perioada de umidificare ridicată⁹. Aceasta, împreună cu caracterul mai temperat al temperaturii, a permis răspândirea pădurilor de conifere-foioase de-a lungul dolinelor din întreaga regiune. Pădurile se compuneau în marea lor majoritate din specii de sălcii, pini, plopi, mesteceni, stejar, ulm etc.¹⁰

Numărul așezărilor rurale și al fermelor era mai mare decât cel din vremea noastră. Climatul era mai călduros, dar mai puțin continental, ceea ce a încurajat dezvoltarea agriculturii, mai ales de-a lungul țărmurilor. Situația geografică generală a acestei regiuni se caracterizează prin deschiderea ținuturilor de stepă, iar desțelenirea pământului și a luncilor, cu bogate resurse piscicole în sec. VII-VI a. Chr.¹¹ au favorizat procesul de formare al teritoriului rural Berezan-Olbia.

⁹ I. E. Bučinskij, *Klimat Ukrainy v prošlom, nastojaščem i buduščem*, Kiev, 1963, p. 59.

¹⁰ I. K. Pačoskij, *Opisanie rastitel'nosti Herscanskoj gubernii*, Cherson, 1917.

¹¹ I. B. Brašinskij și A. N. Ščeglov, în *Problemy grečeskoj Kolonizacii Severno-Vostočnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1979, p. 43.

În perioada cuprinsă între mijlocul sec. V și sec. I a. Chr. s-a întărit tendința de umidificare a climei¹², favorizând punerea în valoare a pământurilor de stepă, înainte neocupate, din nordul Mării Negre¹³. Au apărut o serie de așezări stabile scitice¹⁴, concomitent cu creșterea autorității Olbiei asupra teritoriului ei rural, până către sfârșitul sec. IV – prima jumătate a sec. III a. Chr. Spre deosebire de epoca arhaică, așezările rurale s-au dispus mai regulat, concentrându-se pe malul stâng al limanului Bugului și al Niprului și folosind mai intens resursele regiunii.

Încălzirea climei și micșorarea cantității precipitațiilor la sfârșitul sec. III a. Chr.¹⁵ a întărit uscăciunea și caracterul continental al climei. Acest proces a dus la uscarea stepei din nordul Mării Negre și la micșorarea pădurilor din regiunea Bugului Inferior. Nu este exclus ca aceste schimbări climatice – observă autorii – să fi constituit una din cauzele reorientării economiei *chôrei* olbiene. Astfel, de-a lungul sec. III a. Chr. se produce brusca diminuare a numărului așezărilor din nordul Mării Azov și de la Donul Inferior¹⁶. Nomazii din Crimeea se deplasează din regiunile de stepă către ținuturile pre-montane, mai bogate în umiditate. Dispariția kurganelor din stepă indică plecarea populațiilor scitice din acest teritoriu¹⁷. Se mărește șeptelul de oi și se micșorează cel de cornute¹⁸. Pe teritoriul din nordul mării Negre începe perioada secetoasă, prelungită până la sfârșitul sec. II – începutul sec. I a. Chr.¹⁹

La începutul sec. I p. Chr. condițiile naturale s-au schimbat. A încetat perioada de climă caldă uscată, care a durat 200 de ani. Se produce stabilizarea regimului climatic, accentuându-se umiditatea. Se produce începutul transgresiunii nympheene-histriene, iar la începutul sec. IV p. Chr. apele limanului au urcat până sub zidurile Olbiei²⁰.

O ISTORIE PARALELĂ: OLBIA ȘI ISTROS

Prima etapă a ocupării teritoriului rural este realizată de către coloniștii milesieni stabiliți la Berezan. Așa cum se știe, după materialele publicate până acum²¹, această colonie a fost întemeiată în ultimul sfert al sec. VII a. Chr., în

¹² B. N. Grakov și A. I. Meliukova, în *Voprossy skifo-sarmatskoj arheologii*, Moscova, 1954, p. 168.

¹³ V. Yu. Murzin, *Arheologija*Kiev, 55, 1986, p. 9.

¹⁴ Grakov și Meliukova, *art. cit.* p. 168.

¹⁵ Bučinskij, *op. cit.*, p. 59.

¹⁶ S. A. Polin, *Arheologija*Kiev, 54, 1984, 26.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ A. A. Dzvens-Litovskij, *Geologičeskij vozrast solevyh mineral'nyh ozer*, *Priroda*, 12, 1936, p. 54.

²⁰ Šilik, *art. cit.*, p. 88.

²¹ O cupă arhaică laconică, publicată de L. V. Kopejkina, în *Demografičeskaja situacija v Pričernomor'e perioda Velikoj Grečeskoj Kolonizacii*, Tbilisi, 1981, 1, p. 206, fig. 10; un fragment de oenochoe corintică datată către mijlocul sec. VII a. Chr., eadem, *Tskhaltubo*, Tbilisi, 1983, p. 112, nota 8; depozitul descoperit într-un semi-bordei cu ceramică greacă orientală din ultimul sfert al sec. VII a. Chr., J. M. Treiștar și Yu. G. Vinogradov, *AJA*, 97, 1993, p. 638, sunt indicații cronologice importante.

cursul aceluiași curent milesian colonizator ca Istros și Naukratis, în Egipt. Autorii consideră că ocuparea teritoriului agricol s-a produs după un oarecare decalaj cronologic, în al doilea sfert al sec. VI a. Chr. „În etapa timpurie a coloniei de la Berezan, teritoriul rural nu era populat, o parte fiind direct exploatat de către locuitorii coloniei²². Ideea este preluată acum și de R. Tsetschladze²³. Ea mi se pare surprinzătoare și se cere susținută de un examen riguros al cronologiei ceramicii de import din așezările situate în *chôra* coloniei și de identificarea celor mai vechi niveluri de locuire sau de depozite arheologice.

Dar cercetările recente întreprinse de A. S. Ostroverhov la Jagorl'skoe, așezare situată pe actuala limbă de nisip din fața vărsării limanului Berezan în marea Neagră, pe malul unui vechi braț al Niprului, au scos la lumină resturile unor cuptoare metalurgice de obținere a materiei brute și pentru turnare a fierului; de asemenea au apărut tipare de turnare a plumbului, cuptoare de obținere și de prelucrare a bronzului și altele de turnare a sticlei. Cele mai vechi documente ceramice (amfore de Chios, bolurile grecești orientale decorate cu benzi subțiri) au fost datate de V. V. Ruban la începutul sec. VI a. Chr. Așezarea ținea desigur de *chôra* Berezanului și atestă importanța prelucrării metalelor și a sticlei în economia acestei colonii, încă din etapa ei cea mai veche de existență. Aici se produceau probabil și vârfurile de săgeți de bronz cu valoare monetară, a căror difuziune, începând „cu sfârșitul sec. VII”²⁴, în regiunea din jurul coloniei Berezan, cu alte cuvinte în nucleul teritoriului ei agricol, este legată de sistemul monetar al acesteia²⁵.

Așezările rurale din epoca arhaică erau situate aproape exclusiv de-a lungul coastelor marine și ale limanurilor, mai întâi în jurul Berezanului, apoi de-a lungul celorlalte, odată cu constituirea Olbiei. Data acestei colonii și relația ei cu cea de la Berezan formează încă un subiect de discuții contradictorii. Oricum către mijlocul sec. VI a. Chr., cel mai târziu, această colonie funcționa din plin. Este vorba de colonizarea pe un teritoriu litoral a cărei motivație este probabil în primul rând ecologică. „Vecinătatea mării avea, în această fază climatică, o influență benefică asupra condițiilor naturale de viață, îndulcind contrastele termice, atât iarna cât și vara. Situația generală geografică a regiunii Bugului Inferior în sec. VII și VI a. Chr. se caracteriza prin deschiderea zonelor de stepă către pământurile fertile și a pădurilor de luncă, precum și a unor bogate resurse piscicole²⁶.

Spre deosebire de Olbia, Istros dispunea de un teritoriu rural continental. Ca și la Berezan și Olbia, o serie de așezări, dintre cele mai vechi, erau înșirate de-a lungul mării (παράλιον). Situl de la Cap Doloșman este aproape contemporan cu

²² Kryžitskij și col., 1989, p. 20.

²³ G. R. Tsetschladze, în *The Archaeology of Greek Colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman*, G. R. Tsetschladze și Fr. De Angelis ed., Oxford, 1994, p. 111 urm.

²⁴ Kryžitskij și col. 1989, p. 89.

²⁵ *Ibidem*, p. 83.

²⁶ *Ibidem*, p. 18.

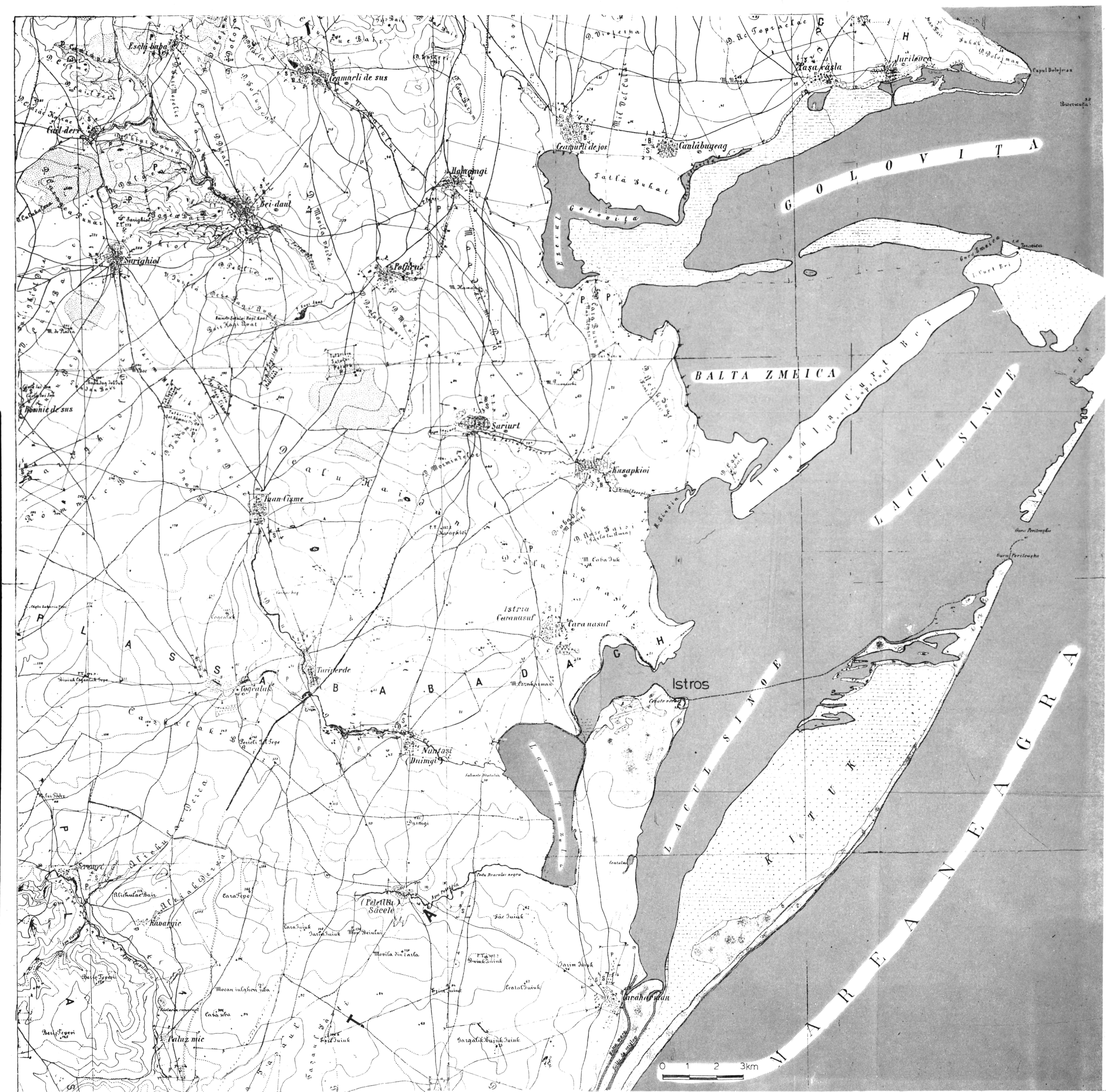

Fig. 3. Extras după harta Marelui Stat Major din 1886, reprezentând teritoriul rural al Istrosului.

Dar nucleul ei economic se desfășura spre interiorul uscatului, pe o adâncime de mai multe zeci de km. Istros a fost întemeiat în centrul golfului care astăzi este ocupat de lacul Sinoe, la marginea unei câmpii litorale, parțial inundată în urma transgresiunii nympheene-histriene. Spre continent se deschide un larg amfiteatru natural, adânc de peste 20 km, mărginit de coline domoale. El este traversat de râul Duingi-Nunțași, ale cărui izvoare, Iunan Ceșme (turc. „Fântâna grecilor”, astăzi Fântânele), au fost

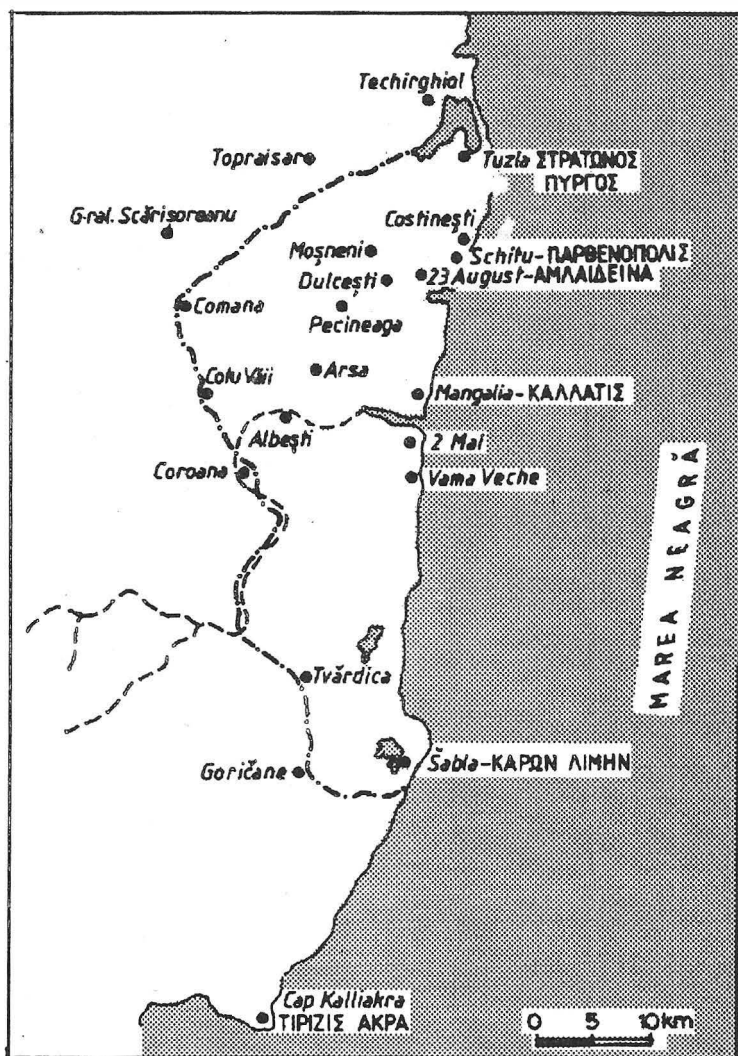

Fig. 4. Limitele teritoriului rural al orașului Callatis (după Al. Avram, 1991, p. 135).

captate de histrieni pentru apeductul care aducea apa potabilă la cetate. Fiecare punct al acestui amfiteatru natural putea fi supravegheat din cetatea Istros, el îndeplinind astfel una din condițiile strategico-economice cerute pentru *chôra* unei

colonii, definite de Aristot, Pol. 7, 2, 1327, prin termenii *eusýnopton* și *euboétheon*. K. Kirsten²⁷, a redat această calitate prin cuvântul „Überschaubarkeit”, adică condiția unui teritoriu rural de a fi cuprins cu privirea din cetatea care îl stăpânea.

Luarea în stăpânire de către histrieni a acestui teritoriu, care și astăzi este deosebit de productiv pentru agricultură și creșterea vitelor, constituind nucleul *chôrei*²⁸, s-a produs aproape în același timp cu procesul instalării coloniei și al ocupării fâșiei litorale. Așezarea de la Tariverde, situată la aproape 20 km depărtare spre vest de Istros, în apropierea izvoarelor de la Lunan Ceșme, datează din primul sfert al sec. VI a. Chr. Cea de la Nuntași, pe malul râului Duingi-Nuntași; la circa 12 km de Istros are fragmente ceramice din jurul anului 600 a. Chr. Acolo funcționa și un sanctuar rural, dedicat probabil Demetrei²⁹.

Același caracter continental îl avea și *chôra* Callatidei (fig. 4). Într-un studiu recent, Al. Avram³⁰ a supus unui examen riguros izvoarele cu privire la *chôra* callatiană, începând cu seria de documente epigrafice referitoare la granița teritoriului rural al orașului, cea „städtische *chôra*”, împărțită în κληροι. Dincolo de această graniță, se găseau εσχαια, așa-numita πρόσχωρος, ținutul de margine, de periferie, aflat sub jurisdicția orașului, dar locuit probabil de comunitățile de perieci, de μιγαδες Έλληνες.

Pentru acest teritoriu, ținând de „staedtsche *chôra*”, Alexandru Avram are în vedere limite geografice naturale. „Beginnt die Grenze in der Nähe von Sabla, so müsste sie etwa über Tvardica zum erwähnten Tal verlaufen, wobei die Festungen im Bereich von Coroana und Albești archaeologische Festpunkte darstellen. Eine andere natürliche Grenze ist das zur Zeit trocken gewordene Tal, das in den Tschirghiol-See (im Norden) mündete. Die Grenze zwischen diesen Tälern lässt sich allerdings nicht ermitteln; doch halte ich es für wahrscheinlich, dass die hellenistischen Siedlungen von Pecineaga, Dulcești, Moșneni usw. mit einbegriffen wurden”³¹.

Există un paralelism între *chôra* Callatidei și cea a Istrosului și anume caracterul continental al nucleului acestora. Într-adevăr, φρούριον de la Albești, situat la circa 14 km în linie dreaptă față de oraș, indică una din direcțiile în profunzime ale teritoriului rural. Acest punct fortificat pare a fi fost instalat nu mai târziu de sfârșitul sec. V a. Chr., deci la un interval nu prea lung de la întemeierea cetății însăși. El se află în imediata apropiere a izvoarelor de apă dulce, care au fost utilizate pentru apeductul callatian. Din oraș, ținutul până la acel φρούριον și până la izvoarele de apă dulce, ambele puncte de importanță deosebită pentru viața Callatidei, putea fi cuprins cu privirea. Acest ținut avea de asemenea calitatea de „Überschaubar”, cerută de Aristot, în textul citat mai sus, considerată primordială de către Kirsten³², pentru teritoriul oricărei cetăți grecești, fie colonială, fie metropolitană.

Între așezările rurale din cele două colonii milesiene există numeroase

²⁷ K. Kirsten, *Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem*, Bonn, 1956, p. 36.

²⁸ Al. Avram, *Dacia*, N. S., 35, 1991, p. 82.

²⁹ C. Domaneantu, *Dacia*, N. S., 37, 1993, sub tipar.

³⁰ Avram, *art. cit.*, p. 103–137.

³¹ *Ibidem*, p. 132.

³² Kirsten, *op. cit.*, p. 37.

asemănări. Atât la Berezan-Olbia cât și la Istros, ele sunt, în perioada arhaică și clasică, nefortificate. Chiar când distanța până la oraș era considerabilă, cum este cazul multora din așezările din regiunea Bugului Inferior, unde locuitorii acestora nu se puteau refugia în spatele zidurilor cetății atunci când erau amenințați de atacurile populațiilor barbare, ele erau nefortificate și deschise. Aceasta ține de caracterul colonizării milesiene în marea Neagră. Așa cum arătăm în „Dosarul pentru marea Neagră”, anexat la ediția românească a cărții lui J. Boardman, *Grecii de peste mări*, București, 1988, 420 urm., experiența anatoliană a acestor coloniști le-a imprimat un anumit comportament, odată stabiliți pe coastele pontice, dispuși fiind mai degrabă către înțelegeri pașnice cu populațiile aborigene sau locale decât către luarea în stăpânire cu forța a ținuturilor colonizate și deci a teritoriilor rurale. Așa se explică de ce nici una dintre colonii nu s-a instalat peste o așezare mai veche a populației locale, izgonind-o pentru a-și face loc, așa cum s-a întâmplat pe coastele Siciliei sau ale Italiei. Coloniile abia fondate nu se grăbesc să-și ridice un zid de apărare, pentru a se feri de aceste populații (la Istros cel mai vechi zid de apărare din jurul așezării civile nu pare a fi mai vechi de al doilea sfert al sec. VI a. Chr.³³, iar la Olbia de începutul sec. V a. Chr.³⁴, după expediția regelui Darius și începutul tulburărilor scitice în contra-ofensivă, așa cum reiese din rezultatele expuse de colegii de la Olbia. Cu atât mai semnificativ mi se pare caracterul deschis al siturilor rurale, care indică, pentru veacul al VI-lea, relații pașnice cu vecinii localnici.

Interesante sunt și rezultatele expuse de autorii lucrărilor de care mă ocup în aceste pagini, referitoare la civilizația materială din aceste situri. Constatarea lui V. V. Lapin cu privire la predominarea, în această etapă, a locuințelor semi-îngropate este pe deplin confirmată. S. B. Bujskih³⁵, prezintă 20 asemenea locuințe din așezarea de la Čertovatoe, din imediata apropiere a Olbiei. J. V. Domanskiy a scos la lumină 55 de semi-bordeie datând din sec. VI a. Chr. de la Berezan, dintre care 60% de formă rotundă și 40% de plan oval sau dreptunghiular. „Fiecare dintre acestea ocupă 5–14 m², fiind la circa 1 m adâncime. Detaliile construcțiilor interioare, precum și un zid de cărămizi narse confirmă funcția lor de locuințe”³⁶. Ele se adaugă celor 24 descoperite de Kopejkina³⁷, care a constatat că acest tip de locuință este caracteristic primei faze a Berezanului, până la mijlocul sec. VI a. Chr. În etapa a doua se adaugă doar străzi, orientate SV-NE, spații deschise pavate și locuințe rectangulare din piatră sau cu socluri de piatră.

Același tip de locuință a apărut în cartierul civil de la Istros, unde cea mai veche locuință, din primele două decenii ale sec. VI a. Chr., este un semi-bordei. Un număr mai mare de semi-bordeie a apărut la la Tariverde, ovale sau dreptunghiulare (lungime 5–7 m, lățime 3–4 m), alături de locuințe de suprafață, cu socluri de ziduri din piatră³⁸. În sfârșit, în așezarea de la Sarinasuf, pe malul nordic al lacului Razelm, au fost identificate atât semibordeie de formă rotundă

³³ M. Coja, în *Greek Colonists and Nativ Population*, J. -P. Descoevres ed., Oxford, 1990, p. 160.

³⁴ Yu. G. Vinogradov, *Političeskaja istorija Ol'vijskovo polisa*, Moscova, 1989, p. 118.

³⁵ Bujskih, 1991, fig. 11.

³⁶ Treistar și Vinogradov, *art. cit.*, p. 539.

³⁷ Kopejkina, în *Demografičeskaja ...*, p. 206, fig. 10/b. urm.

³⁸ C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 72 urm.

(diam. circa 6 m), cât și locuințe de suprafață, din a doua jumătate a sec. VI a. Chr.

Desigur că tipul însuși de locuință semi-îngropată în pământ nu este un criteriu de atribuire etnică, așa cum se poate constata din cercetările efectuate în zona Bugului Inferior. Dar aspectul general al culturii materiale poate fi totuși adus în discuție, atunci când încercăm o asemenea atribuire. Astfel, prezența în proporție majoritară a ceramicii lucrate cu mâna, de caracter hallstattian, cum este cazul pentru așezarea de la Sarinasuf, permite identificarea unei prezențe importante getice în această așezare, aflată în teritoriul rural histrian. De asemenea, la Tariverde, deși proporția dintre ceramica hallstattiană și cea grecească este mai puțin netă în favoarea celei dintâi, descoperirea unor vase mari de provizii hallstattiene indică prezența, într-o măsură și cu un statut social deocamdată greu de precizat, a unor elemente autohtone. Pentru această stațiune, descoperirea în 1991, la circa 1 km sud, a resturilor unei așezări getice din Ha II, fără material grecesc, sugerează prezența în apropiere, înaintea instalării Istrosului, a unei populații autohtone.

UNE VISITE À OLBIA ET TROIS OUVRAGES CONCERNANT SON TERRITOIRE RURAL. NOTES ARCHÉOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Le Colloque International organisé à Parutino-Olbia, le 5–9 septembre 1994, a été la première occasion offerte aux gens de l'équipe de fouilles d'Istros de voir le site, les fouilles et les dépôts d'Olbia. L'auteur essaye d'en dégager quelques idées, en partant de ses propres observations et de trois ouvrages ukrainiens dédiés au développement du territoire rural de cette colonie milésienne. Il s'agit des caractères géomorphologiques de cette région, des changements de la ligne littorale, de l'histoire du climat. Il jette ensuite un regard sur une possible histoire parallèle entre la structure de la *chôra* olbienne et celle d'Istros et de Callatis.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La situation paléogéographique de la région du Boug Inférieur aux VII-Ve s. a. J. Chr. 1 le littoral; 2 le cours hypothétique du Dniepr; 3 bois; 4 sites importants; 5 sites d'étendue moyenne; 6 petits sites; 7 habitats saisonniers (d'après Kryzitskij et colab., 1989, fig. 2).

Fig. 2. Le territoire rural d'Istros et ses frontières (d'après Al. Avram, *Histria*, Konstanz, 1990, p. 44, fig. 2).

Fig. 3. Carte militaire de l'Etat Majeur, 1886, sur le territoire rural d'Istros.

Fig. 4. Frontières du territoire rural de la ville de Callatis (d'après Al. Avram, 1991, p. 135).